

Warszawa, dnia 27.10.2023

Prof. dr hab. inż. Adam Śliwiński
Katedra Ryzyka i Ubezpieczeń
Instytut Ryzyka i Rynków Finansowych
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Agaty Szkutnik

pt. Behawioralne uwarunkowania decyzji konsumenckich na rynku ubezpieczeń na życie

Przedmiotowa dysertacja doktorska została przygotowana pod kierunkiem naukowym dr hab. Teresy Bednarczyk, prof. UMCS (promotor) oraz dr hab. Mariusza Kici (promotor pomocniczy) w Instytucie Ekonomii i Finansów na Wydziale Ekonomicznym UMCS.

I. Podstawa opracowania recenzji

Podstawą opracowania recenzji jest decyzja Rady Naukowej ww. Instytutu o powołaniu na recenzenta rozprawy doktorskiej mgr. Agaty Szkutnik pt. *Behawioralne uwarunkowania decyzji konsumenckich na rynku ubezpieczeń na życie*. Decyzja została przesłana pismem Dyrektora ww. Instytutu z dn.28.03.2023. Recenzja została przygotowana zgodnie z prośbą zawartą w ww. piśmie, mianowicie przedstawiono w niej uzasadnioną ocenę czy rozprawa odpowiada ustawowym warunkom w szczególności czy prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki do stopnia doktora w dyscyplinie ekonomii i finansów oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz czy rozprawa zawiera oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

Recenzowana dysertacja jest obszerna. Liczy 231 stron. Jej integralną częścią jest załącznik gdzie Autorka prezentuje treść przeprowadzonej wśród respondentów ankiety w celu realizacji przedmiotowych badań. Pytania zawarte w ankiecie są ciekawe i myślę, że mogą służyć do realizacji celu pracy. Uwagi co to ankiety opiszę w dalszej części recenzji. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii (zawierającej 235 pozycji literaturowych), spisu źródeł internetowych, załącznika, spisu rysunków i spisu tabel. Załącznik powinien być na końcu pracy, po spisie tabel. W rozprawie zamieszczono 57 tabeli i 6 rysunków.

W bibliografii wykazano wykorzystanie 235 pozycji zwartych i artykułów oraz odwołano się do 17 źródeł internetowych. Zabrakło odwołań do aktów prawnych, przede wszystkim do ustawy o działalności ubezpieczeniowej, pomimo tego, że Autorka przywołuje terminy w niej zawarte np. wspomina o działach i grupach ubezpieczeń (np. s. 92, 93). Używa także terminów księgowych takich jak na przykład składka przypisana brutto bez podania definicji prawnych (Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 12 kwietnia 2016 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji).

Treść recenzji

II. Trafność wyboru tematu i oryginalność problemu badawczego

Temat dotyczy uwarunkowań behawioralnych decyzji konsumenckich na rynku ubezpieczeń życiowych. Należy zgodzić się z Autorką, że badania w zakresie ubezpieczeń są interesujące i ciekawe. Wyniki tych badań mogą mieć wpływ na rozwój nauki w dziedzinie finansów oraz mieć ważne implikacje praktyczne. Podjęty temat należy uznać za interesujący i ciekawy. W swojej dotychczasowej karierze naukowej nie spotkałem się z podobnymi badaniami dotyczącymi **polskich konsumentów** oraz ich decyzji w zakresie zawarcia umowy ubezpieczenia, w tym ubezpieczenia na życie. Autorka już we wstępie pisze, że dotychczas prowadzone prace w tym zakresie czynione były w ramach neoklasycznego nurtu ekonomii. Uważam ten wniosek za zbyt optymistyczny. Istnieje kilka badań dotyczących podejścia behawioralnego do procesu zawarcia umowy ubezpieczenia w ramach ubezpieczeń życiowych. Na przykład M.Giri, A Behavioral Study of Life Insurance Purchase Decisions, Department of Industrial and Management Engineering Indian Institute of Technology Kanpur, Marzec 2018 lub (co Autorka cytuje) praca: R.Bhatia et.al. Life insurance purchase behaviour: A systematic review and directions for future research..... Pomimo tego, że pojawiają się badania dotyczące zachowania konsumentów to na gruncie polskim temat należy uznać za oryginalny i względnie nowy. Jak już wspominałem wyjaśnienie zachowania konsumentów na przykładzie rynku ubezpieczeń życiowych ma znaczenie dla rozwoju nauki w tym zakresie oraz może mieć implikacje praktyczne dotyczące kształtowania strategii marketingowych towarzystw ubezpieczeń w przyszłości. Z tego punktu widzenia uważam, że praca stanowi oryginalny problem badawczy oraz zawiera wkład własny Autorki w rozwój nauki o finansach. Należy uznać, że cel empiryczny pracy jest poprawny, a dążenie do jego realizacji stanowi oryginalny problem badawczy.

III. Ocena poprawności i kompletności celów badawczych

We wstępie Autorka prezentuje cele pracy, wcześniej uzasadniając ich sens. Pojawia się tu uwaga bowiem uzasadnienie celu pracy opiera się o ubezpieczenia nie na życie tylko komunikacyjne. Ubezpieczenia komunikacyjne mają zdecydowanie inny charakter. Można jedynie przypuszczać, że cytowane badania IBP oraz M. Płonki mają zastosowanie w przypadku ubezpieczeń życiowych. Cel empiryczny rozprawy to identyfikacja uwarunkowań behawioralnych, które istotnie wpływają na zachowania klientów w podejmowaniu decyzji dotyczących zakupu ubezpieczeń na życie o charakterze ochronnym. Tutaj pojawia się nieścisłość z tematem rozprawy, bowiem klient a konsument to nie to samo, chociaż terminy te często używane są zamiennie. Ogólnie rozumując klient to osoba, która dokonuje zakupu, a konsument to osoba, która z niego korzysta. Rozróżnienie to ma znaczenie na przykład w przypadku ubezpieczeń grupowych, lub w przypadku kiedy ubezpieczającym jest inna osoba niż ubezpieczony (taka sytuacja często występuje w umowach ubezpieczenia, nie tylko na życie). W pracy naukowej definicje używanych terminów powinny być wyjaśnione i przestrzegane. Celem aplikacyjnym jest próba stworzenia zestawu rekomendacji dla towarzystw ubezpieczeniowych. Osiągnięcie tego celu może mieć istotne znaczenie dla praktyki ubezpieczeniowej.

Pomimo nieścisłości cele pracy należy uznać za poprawne i kompletne.

Dążenie do realizacji celów determinuje strukturę pracy, metody badawcze oraz sformułowane hipotezy badawcze. Do struktury oraz metod badawczych odniosę się w dalszej części recenzji. Jeśli chodzi o hipotezy badawcze to uważam, że są kompletne i sprawdzenie prawdziwości przypuszczeń Autorki na podstawie wyników próby losowej będzie stanowiło wkład Doktorantki do nauki w dziedzinie finansów i pozwoli na realizację postawionych celów dysertacji.

IV. Ocena struktury pracy, jej formalnej strony oraz znajomości, doboru i analizy wykorzystanych w pracy źródeł oraz uwagi szczegółowe dotyczące dysertacji

Treść pracy została podzielona na pięć rozdziałów. Z sugestii Autorki wynika, że układ pracy wynikał z przyjętych celów badawczych i miał za zadanie zachowanie spójności i logiczności wywodu. Można się z tym zgodzić, ale do pewnego stopnia. Według mnie pewne treści są

niepotrzebne, dodatkowo w pracy występuje dużo powtórzeń. Na przykład jaki wpływ na wyniki badań ma analiza i dyskusja na temat struktury rynku ubezpieczeń (podrozdział 3.1)? Według mnie fragmenty te można było pominąć. Jednocześnie według mnie zabrakło **pogłębionej** dyskusji na temat istoty ubezpieczeń życiowych, wcześniejszych badań dotyczących popytu na te ubezpieczenia oraz dokładnego opisu zastosowanej metody badawczej. Na przykład opisu współczynników wykorzystanych do przeprowadzenia analizy. Generalnie, pomimo przedstawionych uwag strukturę rozprawy oceniam pozytywnie. Struktura dysertacji odpowiada wymaganiom jakie stawiane są pracy o charakterze naukowym, stanowiącej podstawę postępowania o nadanie stopnia doktora. Struktura odpowiada postawionym zadaniom badawczym. We wstępie Autorka opisuje co zawiera się w poszczególnych rozdziałach dlatego pozwolę sobie ten opis pominąć. Poniżej przedstawię uwagi szczegółowe dotyczące dysertacji i prezentowanych w niej badań. Uwagi te powinny być uwzględnione przez Autorkę jeśli w przyszłości zamierza opublikować pracę lub jej części. Jednocześnie mogą stanowić podstawę oceny formalnej strony pracy znajomości, doboru i analizy wykorzystanych w pracy źródeł oraz oryginalności rozwiązania problemu naukowego. Dla klarowności przekazu uwagi przedstawię w punktach.

V. Uwagi szczegółowe

Po zapoznaniu się z treścią dysertacji mam następujące uwagi szczegółowe:

1. Analizowane ubezpieczenia na wypadek śmierci (bez dodatkowych ryzyk) w praktyce występują bardzo rzadko, co Autorka podkreśliła cytując badania P.Lizaka (s.86, przypis 230) i wyjaśniając w przypisie 9 – dlatego cel aplikacyjny jest ważny lecz dyskusyjny.
2. We wstępie pominięto dochód i wykształcenia jako zmienne kontrolne (s.8). W treści pracy występują te zmienne i są analizowane.
3. W studiach literaturowych pominięto kilka ważnych pozycji literaturowych na przykład:
 - G.Gigerenzer, Risk Savvy, How to Make Good Decisions, Penguin Books, 2014.
 - prace T. Michalskiego na temat teorii ryzyka i ryzyka ubezpieczeniowego
 - A. Śliwiński, Przestrzenne zróżnicowanie ryzykaPopyt-Ryzyko-Zysk, Oficyna Wyd. SGH 2012,
 - J. Lisowski, Makroekonomiczne znaczenie ubezpieczeń na życie. w: M. Szczepańska (red.), Zagadnienia prawne i ekonomiczne dotyczące umów ubezpieczeń na życie, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 149-184.

- D. Moffet An analysis of the Demand for life insurance....
- F.D. Lewis , Dependents and the demand for life insurance
- M. Rothschild and J. Stiglitz, *Equilibrium In Competitive Insurance Markets: An Essay On The Economics Of Imperfect Information*, MIT Press 1976

Wskazane pozycje, według mnie są bardzo ważne z punktu widzenia prowadzonych badań. W szczególności pozycja G.Gigrenzera, Lewisa, Rothschilda i Stiglitz

4. Stwierdzenie, że „W teorii ubezpieczeń zarządzanie ryzykiem ogranicza się do zarządzania ryzykiem czystym, z wyłączeniem ryzyka spekulatywnego (s.23)” jest stwierdzeniem nieprawdziwym. Ubezpieczenie jest narzędziem do „obchodzenia się z ryzykiem czystym” natomiast teoria ubezpieczeń jest pojęciem szerokim gdzie mamy do czynienia z ryzykami spekulatywnymi, w szczególności w ubezpieczeniach życiowych i w całym procesie analizy wypłacalności. Zabrakło także dyskusji na temat samego faktu możliwości zarządzania ryzykiem (patrz na przykład pozycje T.Michalski, A.Śliwiński).
5. Co to znaczy całkowita neutralizacja ryzyka? (s.24) Według mnie w ostatnim akapicie na stronie 24 należało przywołać badania opublikowane przez G. Gigerenzera, który we wskazanej wcześniej pozycji wspomina o tzw. iluzji pewności, czy o tzw. efekcie indyka nawiązując do postrzegania ryzyka przez jednostki z punktu widzenia psychologii.
6. Skąd wniosek że „...nadużywanie władzy może prowadzić do spadku świadomości ubezpieczeniowej negatywnie wpływać na rozwój rynku ubezpieczeń”? (s.25)
7. Na stronie 31 Autorka pisze że „... konsument płaci składkę mając nadzieję na otrzymanie korzyści wyrównujących ewentualną stratę”. Cechą ubezpieczeń jest to że nie generują korzyści, a kompensują ewentualną stratę. W pracach naukowych powinniśmy uważać na semantykę i wystrzegać się takich twierdzeń.
8. Dalsze rozważania przeprowadzone na s. 31 nie mają większego sensu i są błędne. Według mnie tutaj należało przywołać model Rothschilda - J. Stiglitz. Nie można do prawdopodobieństwa, a w zasadzie czystości zdarzeń dodawać kosztów administracyjnych (podany przez Autorkę wzór $z=c+p$). Jak już to stopę kosztów, czyli koszty odniesione do składki. Jednocześnie wspominając o optymalnej sumie ubezpieczenia należało przywołać badania F.D Lewisa, który podał funkcję uzależniającą optymalną sumę ubezpieczenia od wyodrębnionych czynników (z mojej wiedzy wynika, że jako jedyny ponieważ jego badania dalej nie były kontynuowane),

w tym od tzw. motywu dziedziczenia który pojawia się w rozważaniach Autorki w dysertacji.

9. Na stronie 34 Autorka powołuje się na rozważania F.Knighta utożsamiając niepewność z niemierzalnym ryzykiem. W pracy naukowej tego typu sformułowania powinny być poprzedzone dyskusją. Według mnie ryzyko jest częścią niepewności, a nie odwrotnie. Knight, kontynuując rozważania Willeta (niepewność obiektywna i subiektywna oraz poziomy niepewności) jako ryzyko zdefiniował mierzalną część niepewności. Jednak traktując ryzyko jako proces (np. nawiązując do rozważań Pfeffera) i uwzględniając w nim scenariusze realizacji można mówić o niepewności w aspekcie ryzyka.
10. Czy popyt na ubezpieczenia to to samo co zakup ubezpieczeń (s.56) ? Według mnie Autorka te pojęcia utożsamia. Jakie są miary popytu na ubezpieczenia uwzględniane w badaniach naukowych? Dyskusji na ten temat zabrakło w pracy.
11. Czy zawarcie ubezpieczenia zmniejsza ryzyko? – w nawiązaniu do twierdzenia Autorki zawartego na s.58 oraz s.79.
12. Na stronie 59 Autorka rozważa ubezpieczenia dużych szkód o niskim prawdopodobieństwie (tzw. *long tail business*) twierdząc, że poziom składki (albo koszt albo składki) jest zazwyczaj *bliski składce aktuarialnej albo nawet niższa*. Na jakiej podstawie Autorka tak twierdzi? Czy zgodnie z obowiązującym prawem zakład ubezpieczeń ma możliwość oferowania ubezpieczenia poniżej kosztów?
13. Według mnie przykład opisany na s.62 (z 1994) jest niepotrzebny i dyskusyjny.
14. Jaką *domyślną stopę procentową* Autorka miała na myśli w zdaniu zawartym na stronie 72?
15. Z jakiego źródła pochodzą dane o prawdopodobieństwie śmierci oraz inwalidztwa podane na stronie 74?
16. Kohorta w badaniach demograficznych to grupa osób urodzonych w tym samym czasie wobec tego twierdzenie podane na s.87 nie jest stylistycznie dobre. W rozprawie pojawia się wiele błędów semantycznych lub terminów użytych niezgodnie z ich znaczeniem i definicją. Na przykład na s.90 Autorka pisze "sporym ryzykiem" tzn. jakim, na s. 187 używa terminu „polisa zadziała”, „np. 3 pierwsze składki (raczej raty składki) to są terminy potoczne w pracach naukowych nie powinny być używane. Na przykład na stronie 186 użyty został termin „ilość składki przypisanej”, na s.190 użyto sformułowania „ceny składki”. Na s.93 używa pojęcia „*kanale bancassurance*” w działalności ubezpieczeniowej mamy dwa kanały dystrybucji: pośredni i bezpośredni (patrz np. prace J.Handshke). Występują także pomyłki w tekście odnoszące się to

określonych tabel. Na przykład na s. 116 w tekście Autorka wspomina o płci odnosząc się do tabeli gdzie prezentuje wyniki w grupach wiekowych (takie niedopatrzenie wystąpiło kilkakrotnie). W pracy występuje także dużo powtórzeń. Na przykład kilkakrotnie powtórzona jest informacja na temat badań M.Kicia z 2016, które według Autorki pokazały (lub ich twórca zaobserwował), że wcześniejsze informacje, z jakimi zetknie się człowiek mogą wpływać na jego proces myślowy i podejmowane decyzje [sic!] Myślę, że nauka już od dawna zna tę zależność. Kilkakrotnie powtarzano także, że analizę przeprowadzono testem niezależności chi-kwadrat.

17. W ubezpieczeniach na życie (nie we wszystkich) w procesie kalkulacji stopy składki stosuje się prawdopodobieństwo (śmierci lub dożycia) uśrednione ze względu na przyrost składki wraz z wiekiem, co jest wynikiem przyrostu prawdopodobieństwa i to według rozkładu wykładniczego. Wyjaśnienia podane przez Autorkę na s.86 są niejasne.
18. Czy ochrona przez ryzykiem czystym jest charakterystyczna dla ubezpieczeń ochronnych jak twierdzi Autorka na s.89?
19. Czy według Autorki wariant ubezpieczenia jest tożsamy z pakietem? (weryfikacja H1) terminów tych Autorka używa zamiennie, a jednak w praktyce ubezpieczeniowej terminy te mają różne znaczenia. W tym miejscu mam pytanie do dyskusji: Czy rzeczywiście badając heurystykę zakotwiczenia i dostosowania należy prezentować różne warianty ubezpieczenia? Czy jeden wariant różniący się poziomem składki?
20. Przed prezentacją wyników Autorka mogła opisać metodę badawczą bardziej dokładnie (nawet w załączniku). Czytelnik musi domyślać się, że np. V to współczynnik zbieżności V - Cramera. Jeśli tak to współczynnik ten przyjmuje wartości od 0 do 1 (patrz np. J.Joźwiak, J.Podgórski, *Statystyka...* , s.336). Natomiast Autorka podaje ujemne wartości współczynnika (s.136). Podobnie w przypadku współczynnika Φ s.136-140. Kwestia ta wymaga wyjaśnienia.
21. W podrozdziale 4.6 występują terminy oferta dodatkowa, oferta specjalna, wariant ubezpieczenia Jaka jest różnica (czy to jest to samo)?
22. Według mnie „posiadanie dzieci” to nie dzietność s. 161. Współczynnik dzietności to przeciętna liczba dzieci, które urodziła kobieta w trakcie całego okresu rozrodczego (15-49 lat).
23. Wniosek przedstawiony na s.167 dotyczący tego, że osoby nieposiadające dzieci w mniejszym stopniu przywiązują wagę do wysokości sumy ubezpieczenia jest bardzo ciekawy i należy go uznać za wkład Autorki. Jest to potwierdzenie wniosków zaprezentowanych wcześniej (patrz Lewis, Marshall i innych).

24. Uwzględnienie skłonności genetycznych, o których Autorka wspomina na stronie 190 jest prawnie zabronione.
25. Część proponowanych na stronie 192 rozwiązań jest już od dawna stosowana.

Znalazłem kilka błędów tzw. literówek, które przed ewentualną publikacją pracy należy usunąć (na przykład s. 11, 15, 43, 74, 189). Nie wpływa to na wartość merytoryczną pracy ani na jej końcową ocenę.

II. Ocena końcowa

Uważam, że ocenianą dysertację pomimo wykazanych uwag, a nawet błędów należy uznać za dzieło oryginalne, szczególnie w aspekcie dorobku nauki polskiej. Praca oraz przedstawione w niej treści i osiągnięte wnioski są wynikiem badań naukowych prowadzonych przez Doktoranta. Prezentując pracę Autorka udowodniła, że posiada wiedzę teoretyczną na podjęty temat oraz ogólną w dziedzinie ekonomii i finansów. Wskazane niedociągnięcia powinny być usunięte, a niektóre fragmenty poddane dokładniejszej dyskusji.

Na podstawie lektury rozprawy doktorskiej Pani mgr Agaty Szkutnik pt. *„Behawioralne uwarunkowania decyzji konsumenckich na rynku ubezpieczeń na życie”* jestem zdania, że rozprawa ta stanowi oryginalne opracowanie naukowe. Dowodzi umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej Doktoranta.

Recenzowana praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w stosownych ustawach. Wobec powyższego wnioskuję o dopuszczenie mgr Agaty Szkutnik do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

Prof. dr hab. inż. Adam Śliwiński